

УДК 347.628

*І. М. Бойків**аспірант кафедри цивільного права і процесу
Університету Короля Данила*

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПЕРЕБУВАННЯ ПОДРУЖЖЯ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві з кожним роком все більше чоловіків і жінок з тих чи інших причин надають перевагу перебуванню у фактичних шлюбних відносинах, аніж вступу в офіційно зареєстрований державою шлюб. Мабуть, не останню роль у зародженні такої тенденції відіграло те, що прийнятий Верховною Радою України у 2004 році Сімейний кодекс України на законодавчому рівні врегулював чи не найбільш вразливе питання фактичного подружжя – визнав нажите ними за час перебування у фактичному шлюбі майно спільною сумісною власністю [1]. Проте, незважаючи на прогресивний характер згаданої матеріально-правової норми, вона не забезпечує всебічного врегулювання фактичних шлюбів і навіть, навпаки, зумовлює появу цілого ряду проблем у процесі здійснення правозастосовної практики судами в разі вирішення спорів між фактичним подружжям.

Утім, попри величезну кількість таких позовів, у судовій практиці поки відсутня єдина точка зору як на процес здійснення судочинства в таких спорах, так і на значущість та обсяг доказів, що мають бути надані суду при встановленні факту перебування подружжя у фактичних шлюбних відносинах. Відтак потреба наукового дослідження відповідної судової практики з метою виявлення особливостей доказування у справах щодо встановлення судом факту наявності фактичних шлюбних відносин між особами, що проживають однією сім'єю, зумовлює актуальність і практичну значущість статті.

Оцінка стану літератури. Окремі аспекти практики доказування у справах, пов'язаних із фактичними шлюбними відносинами, були досліджені у працях Н. Андрєєвої, О. Войнаровської, Л. Красицької, Ю. Пилипенко, П. Пашинського, О. Сліпченка, А. Цірата тощо. Водночас треба визнати, що науковці не здійснили комплексного висвітлення особливостей доказування у справах про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, у зв'язку з чим комплексне теоретичне дослідження даного питання в українській правозастосовній практиці і досі залишається актуальним.

Мета статті полягає в окресленні особливостей доказування у справах про встановлення факту наявності фактичних шлюбних відносин між подружжям.

Із зазначеної мети дослідження окреслюються такі завдання: встановити предмет доказування та окреслити основні категорії доказів, які мають бути надані зацікавленими сторонами для підтвердження їх перебування у фактичних шлюбних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Практично у всіх випадках для вирішення, по суті, спору, що виник між особами, які проживають однією сім'єю без укладення шлюбу, першим і, мабуть, найважливішим етапом, що взагалі уможливило подальше вирішення справи, є встановлення судом самого факту перебування таких осіб у так званому фактичному шлюбі. Поряд із встановленням факту особливо важливе значення для задоволення інтересів тієї чи іншої сторони у подальшому вирішенні спору про право має також встановлення судом конкретного строку перебування пари у фактичних шлюбних відносинах. Утім, викладені сторонами фактичні обставини перебування у фактичних шлюбних відносинах, на які вони посилаються, відповідно до цивільно-процесуального законодавства мають підтверджуватися належними, допустимими, достовірними доказами, достатніми для доведення викладених обставин, на які посилаються сторони [2].

Варто окремо зазначити, що за умови, якщо особи, які перебували у фактичному шлюбі, вказують суду однаковий час, з якого вони проживали однією сім'єю, то для суду таких показань сторін буде достатньо аби встановити як факт їх перебування у фактичних шлюбних відносинах, так і їхню тривалість [3, с. 401]. Тобто з практичної точки зору визнання жінкою та чоловіком свого спільного проживання однією сім'єю як значно спрощує попередню підготовку сторін до судового розгляду, так і скорочує час розгляду судом питання, оскільки в такому разі зникає необхідність надання та дослідження судом доказової бази, яка стосується встановлення факту перебування у фактичному шлюбі.

І перш ніж досліджувати особливості доказування у справах про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, доцільно розглянути основні ознаки таких відносин, оскільки саме на встановлення відповідності фактичних шлюбних відносин вимогам, закріплених у сімейному законодавстві України, має бути спрямована доказова база сторони у справі, що

зацікавлена у визнанні судом відповідного факту перебування у фактичному шлюбі.

Виходячи із змісту ст. 74 Сімейного кодексу України, право спільної сумісної власності на майно подружжя має визнаватися в тому випадку, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі [1]. Тобто, по-перше, фактичні сімейні відносини визнаються виключно між особами різної статі, по-друге, такі особи не перебувають у шлюбі між собою, по-третє, жоден із подружжя не перебуває в офіційно зареєстрованому шлюбі з будь-якою третьою особою, по-четверте, такі особи мають проживати однією сім'єю, що в розумінні ст. 3 Сімейного кодексу означає спільне проживання чоловіка і жінки, пов'язаність спільним побутом, наявність у них взаємних прав та обов'язків.

Причому із вищенаведеного вбачається, що законом не встановлено якогось конкретно визначеного строку, протягом якого пара має проживати однією сім'єю для можливості встановлення в судовому порядку факту їх перебування у фактичному шлюбі. Причому А. Цірат і О. Сліпченко взагалі не вважають строк суттєвою умовою визнання судом факту спільного проживання однією сім'єю [4, с. 19].

Водночас Верховним Судом України виділено таку ознаку фактичних шлюбних відносин як їх «усталеність», хоча дефініції даного терміна ні законодавство, ні судова практика не наводять [5].

Н. Андреева дійшла висновку, що про наявність усталених відносин, притаманних подружжю, свідчить спільне проживання, постійне ведення спільного побуту, взаємна турбота та піклування, наявність спільних дітей тощо [6, с. 180]. Водночас Т. Івашкова визначення терміна «усталеність» пов'язує якраз із часовим критерієм, визначаючи його як певний проміжок часу, протягом якого між чоловіком і жінкою склались досить тісні відносини, доказом яких може бути спільне проживання в одному житловому приміщенні, ведення спільного побуту, укладення договорів на забезпечення спільних потреб, взаємна турбота, народження дітей і піклування про них тощо [6, с. 112].

І якщо із двома першими наведеними ознаками в суду зазвичай не виникає питань, оскільки різностатевість фактичного подружжя підтверджується обов'язковим пред'явленням суду документів, що посвідчують особу, а відсутність зареєстрованого шлюбу між фактичним подружжям практично є причиною відповідного звернення до суду, то в питанні наявності в одного з фактичного подружжя офіційно зареєстрованого шлюбу із третьою особою в судовій практиці потребує окремого висвітлення.

Так, незважаючи на те, що поряд із Сімейним кодексом України Постанова Пленуму Верхов-

ного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 р. № 11 зафіксувала, що «при застосуванні ст. 74 СК <...> судам необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі...», у судовій практиці все ж нерідко трапляються випадки звернень із позовами щодо поділу спільно нажитого майна пари, які хоча й проживали тривалий час однією сім'єю, вели спільне господарство, проте один чи навіть кожен із них на момент набуття такого майна перебували в офіційно зареєстрованому шлюбі із третьою особою і не розірвали його [5]. До того ж далеко не завжди судом першої інстанції при встановленні факту перебування подружжя у фактичних шлюбних відносинах береться до уваги наявність в одного з подружжя нерозірваного попереднього шлюбу, що надалі призводить до скасування судових рішень попередніх інстанцій Верховним Судом із підстав неоднакового застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права.

Що стосується особливостей доказування такої ознаки, як проживання подружжя однією сім'єю, то виходячи із витягу судової практики, такими доказами можуть бути свідоцтва про народження дітей, довідки з місця проживання, свідчення свідків, листи ділового та особистого характеру, свідоцтво про смерть одного із «подружжя», свідоцтва про народження дітей, у яких чоловік у добровільному порядку записаний як батько, виписки з погосподарських домових книг про реєстрацію чи вселення; докази про спільне придбання майна як рухомого, так і нерухомого (чеки, квитанції, свідоцтва про право власності); заяви, анкети, квитанції, заповіти, ділова та особиста переписка, з яких вбачається, що «подружжя» вважали себе чоловіком і дружиною, піклувалися один про одного; довідки житлових організацій, сільських рад про спільне проживання та ведення господарства [8, с. 26].

Вищенаведений перелік у жодному разі не можна вважати вичерпним, і поряд із ним варто окремо приділити увагу показанням свідків. Причому, виходячи із судової практики, вбачається, що підтвердження свідками факту проживання пари однією сім'єю має бути належно обґрунтованим, для прикладу відповідними фрагментами спілкування про проживання сторін у справі однією сім'єю, приведенням фактів їх спільного перебування разом, зокрема, на святкуванні свят, у магазинах, де вони придбавали разом продукти харчування, предмети домашнього господарства, одяг і взуття; підтвердження перебування свідків у місці спільного проживання фактичного по-

дружжя, наявності в житті фактичного подружжя побутових речей, які належать обом із них [9]. Крім того, важливим є показання, які свідчать про наявність у свідків особистого переконання в тому, що фактичне подружжя перебуває між собою в сімейних відносинах чоловіка та дружини. Утім, варто зауважити, що для визнання судом доказової сили за наданими показаннями, свідок має бути спроможним назвати джерела своєї обізнаності щодо наведеної ним обставини. Із вищезазначеного вбачається, що показання свідків є важливими для доказування відкритості, публічності стосунків між фактичним подружжям.

Досить специфічним доказом для суду є надання сторонами фотографій, що свідчать про перебування пари у фактичних шлюбних відносинах. Проте, як зазначає А. Пашинський, таких фотографій має бути багато, і вони мають відображати значну кількість моментів зі спільного життя, як, наприклад, вінчання сторін, фото з пологового будинку, святкування важливих подій у спільній квартирі, спільний відпочинок тощо. Водночас треба пам'ятати, що самі по собі фотографії можуть свідчити лише про дружні відносини між сторонами, тому не можуть бути використані як єдиний доказ у справі [10, с. 21].

Надзвичайно важливе значення має належне доведення сторонами факту постійного спільного проживання однією сім'єю, оскільки Верховним Судом України висловлено позицію, що встановлені Сімейним кодексом України виключення, згідно з якими подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно, стосуються виключно офіційно зареєстрованих шлюбів [11]. Отже, навіть наявність належної доказової бази решти закріплених чинним законодавством України суттєвих ознак фактичних шлюбних відносин не дозволяє суду визнати факт перебування у фактичних шлюбних відносинах, якщо фактичне подружжя з тих чи інших причин постійно не проживає разом.

Висновки. Отже, узагальнюючи досліджене вище, вбачається, що чинним законодавством України не передбачений чіткий перелік доказів, який має бути наданий стороною, що не перебуває в офіційно зареєстрованому шлюбі, з метою встановлення судом факту її перебування у фактичних шлюбних відносинах, до того ж сторонам у справі надана певна дискреція щодо вибору доказів. Тобто сторони в суді можуть надавати будь-які дані, які відповідають загальним вимогам до доказів, передбачених цивільним процесуальним законодавством. Однак можна дійти висновку, що такі докази першочергово мають бути направлені на підтвердження встановлених Сімейним кодек-

сом ознак фактичного шлюбу, причому наведені в законі ознаки мають бути доведені стороною кумулятивно. Незважаючи на відсутність вимоги про необхідність доказування певного строку співжиття однією сім'єю, треба мати на увазі, що поряд із доведенням передбачених Сімейним кодексом умов подружжю треба доводити суду передбачену судовою практикою «усталеність» власних стосунків. Утім, якщо фактичні чоловік і дружина обоє стверджують суду про своє фактичне співжиття протягом певного періоду часу, це значно спрощує процедуру розгляду справи судом, оскільки необхідність дослідження доказів у суду взагалі зникає.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1618-15>.
3. Маркович Х. Поділ спільного майна у фактичних шлюбних відносинах: теоретичний та практичний аспекти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»: зб. наукових праць. 2016. № 850. С. 399–405.
4. Цірат А. Спільне проживання без офіційного оформлення, але з юридичними наслідками. *Юридична газета*. 2008. № 10–11. С. 18–19.
5. Постанова Пленуму ВСУ №11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0011700-07>.
6. Андреева Н. Поняття та ознаки фактичних шлюбних відносин. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 177–181. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/evpe_2014_3_31%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/evpe_2014_3_31%20(2).pdf)
7. Івашкова Т. До питання правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2011. С. 110–117.
8. Лященко Н. Мельник З. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення (Витяг). *Вісник Верховного Суду України*. №8(144). 2012. С. 17–33.
9. Рішення Автозаводського районного суду м. Кременчука від 27.12.2013 у справі № 524/2460/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36791938>.
10. Пашинський А. Майнові відносини у цивільному шлюбі. Порівняльно-правовий аналіз. *Юридична газета*. №22(572). 2017. С. 20–21. URL: http://www.vkp.ua/content/news/files/yug_1496135213_ua.pdf.
11. Постанова Верховного Суду України від 20.02.2012 р. у справі № 6–97цс11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22207362>.

Анотація

Бойків І. М. Особливості доказування у справах про встановлення факту перебування подружжя у фактичних шлюбних відносинах. – Стаття.

У статті надано теоретичне дослідження особливостей доказування у справах щодо встановлення судом

факту перебування подружжя у фактичних шлюбних відносинах. Автором виділено складові предмета доказування, окреслено та проаналізовано відповідні докази, якими кожна з них може бути підтверджена суду.

Ключові слова: шлюб, фактичні шлюбні відносини, фактичний шлюб, докази, суд, судова практика.

Аннотация

Бойкив И. М. Особенности доказывания по делам об установлении факта пребывания супругов в фактических брачных отношениях. – Статья.

Статья представляет собой теоретическое исследование особенностей доказывания по делам об установлении судом факта пребывания супругов в фактических брачных отношениях. Автором выделены составляющие предмета доказывания, обозначены и проанализированы соответствующие доказательства,

которыми каждая из этих составляющих может быть подтверждена перед судом.

Ключевые слова: брак, фактические брачные отношения, фактический брак, доказательства, суд, судебная практика.

Summary

Boikiv I. M. Features of evidence in proceedings concerning establishment of the fact of actual marital relations existence between couple. – Article.

The article is devoted to a theoretical study of the peculiarities of evidence before the court in cases concerning the establishment of the fact of actual marital relations existence between couple. The author identifies the key components of the subject of evidence, outlines and analyzes the relevant evidence proving them.

Key words: marriage, actual marital relations, actual marriage, evidence, court, judicial practice.